

desembre 2017

9,50 €

90

AURIGA

REVISTA DE DIVULGACIÓ I DEBAT DEL MÓN CLÀSSIC

AURIGA

XIII Fòrum Auriga
Reus

11 i 12 de novembre de 2017



AJUNTAMENT DE REUS



COL·LEGI OFICIAL DE DOCTORS
I LLICENCIATS EN FILOSOFIA I LLETRES
I EN CIÈNCIES DE CATALUNYA

4. Les polítiques de recerca, conservació, valorització i difusió del patrimoni arqueològic català impulsades per la Generalitat de Catalunya i els seus principals instruments i agents d'implementació. **Jusèp Boya**
6. El MNAT davant els reptes del projecte Patrimoni Mundial de Tàrraco. **Mònica Borrell Giró**
9. El Museu Bíblic i la Catedral de Tarragona: dos espais d'interpretació del recinte de culte imperial de Tàrraco (Hispania citerior). **J.M. Macias Solé, A. Muñoz Melgar, I. Teixell Navarro**
13. Presentació del nou grup d'innovació docent CINESTÈSIA. **David Solé, Denis C. Plesa, Lorena Riñón**
15. Les excavacions arqueològiques a la pedrera del port de Tarragona entre 1853 i 1856. Edició d'un manuscrit inèdit de Bonaventura Hernández Sanahuja. **J. López Vilar**
17. Caracterització dels assentaments urbans en la costa de la Ibèria septentrional (segles VI-III aC). **J. Sanmartí, MC. Belarte, J. Noguera**
19. Intervenció arqueològica al lateral de la C-31 a Badalona. Noves dades sobre l'urbanisme de la ciutat romana de Baetulo. **P. Padrós, C. Forn, F. Florensa i I. Moreno**
23. Treballar amb fòssils, tot un repte!. **E. Magriñá i I. Cervera**
28. ARREL: Aplicació de jocs seriosos en entorns col·laboratius per la transmissió del patrimoni cultural de Catalunya. **M. Blay, J. M. Macias, J. J. Ramos González**
32. Els romans a Reus. Una experiència didàctica i museística. **Montserrat Trias**
36. Les TIC en l'arqueologia a l'ensenyament secundari M^a À. Bosch
38. Riudoms i el seu entorn, un paisatge romanitzat del Baix Camp. **Valerià Romero**
40. Caracterització de les fortificacions ibèriques a la Laietània (segles V-III aC). **Oriol Cuscó**
43. El cicle estatuari julio-claudi del fòrum de Tàrraco **Julio César Ruiz Rodríguez**
47. Va de trans? A propòsit d'*Hermafrodita* de Marie Delcourt. **Mercè Otero Vidal**
50. Pedres que evoquen sentiments amb toc de Mediterrània: l'estela de Vinebre i la de la Nau de Tortosa. Una nova proposta didàctica a l'Ebre final. **Margarida Genera i Monells**
55. Projecte "Les arrels del present". **Coloma Bartra**
57. Algunes mostres de pervivència clàssica en monuments de la ciutat de Reus. **Joan Alberich i Mariné**
61. Eduard Toda i Güell (Reus, 1855 - Poblet, 1941). **Jaume Massó**
63. Ruta Arqueològica per Reus. **Jaume Massó Carballido**

El passat mes de novembre vam celebrar el XIII Fòrum Auriga a Reus en el marc de la Capital de la Cultura Catalana 2017. Aquest número d'AURIGA conté la publicació de les comunicacions.

Després de tretze anys de fòrums Auriga ininterromputs, és la primera vegada que el celebrem amb el conseller de Cultura a l'exili, al qual s'hi sumen els també exiliats membres del Govern i els que estan empresonats. És per això que en aquest editorial donem la paraula a un membre de la nissaga catalana del món clàssic, Carles Riba (1893-1959), reproduint un fragment de la seva poesia escrita des de l'exili:

*Homes que vau mesurar i acomplir accions més que humanes
per merèixer l'orgull d'ésser i de dir-vos humans,
jo em reconec entre els fills de les vostres sembles il·lustres;
sé que no fórem fets per a un destí bestial.*

*La llibertat conquerida en l'apassionada recerca
del que és ver i el que és just, i amb sobrepreu de dolor,
ens ensenyàreu que on sigui del món que és salvada, se
[salva
per al llinatge tot dels qui la volen guanyar;
i que si enlloc és vençuda i la seva llum és coberta
per la tempesta o la nit, tota la terra en sofreix.*

*Sí, però l'esperança meravellosa traspasa,
cria, més real que la tenebra o l'estel
— ossos decebut i l'heroica pira en el vespre
desesperat — per a molts sembla d'antuvi una fe;
sols que té menys espera i arrenca de tots els exilis
cap al seu crit, i els batuts van retrobant-se soldats.*

Elegies de Bierville, IX (1941)

AURIGA

Rda. Universitat, 7, 3r, 4a. 08007 Barcelona
Telèfon: 93 412 32 94. Fax: 93 412 68 71
E-Mail: auriga@ccc.cat
www.auriga.cat
Twitter: @RevistaAuriga
Facebook: Revista Auriga

Dipòsit Legal : B-12032-91
ISSN Auriga paper: 1131-50087
ISSN Auriga digital: 2014-7856
Correcció: Pol Fernández i Tudela
Disseny, assessor informàtic i webmaster:
Miquel Fernández i Barta

AURIGA és membre de l'Associació de Publicacions Peròdiques en Català (APPEC).

La revista AURIGA no comparteix necessàriament les opinions dels autors dels articles.
Aquesta publicació es pot reproduir, citant-ne, però, la procedència.

Editor:

Directora:

Consell de Redacció:

Consell Assessor:

Xavier Tudela i Penya
Montserrat Tudela i Penya
Ma. Jesús Espuña i Ferrer
Pere Izquierdo i Tugas
Francesca Mestre i Roca
Joan Pedrola i Santamarta
Xavier Yáñez i Such
Norbert Bilbeny i García
Joan Busqueta i Riu
Sebastià Giral i Soler
Bàrbara Matas i Bellés (†)
Carles Miralles i Solà (†)
Mercè Otero i Vidal
Isabel Rodà de Llanza
Joan Sanmartí
Eulàlia Vintró i Castells

Fotografia de portada:

Cartell del XIII Fòrum Auriga

CARACTERITZACIÓ DE LES FORTIFICACIONS IBÈRIQUES A LA LAIETÀNIA (segles V–III AC)

Oriol Cuscó
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

INTRODUCCIÓ

Des de fa algunes dècades, la qüestió de la guerra i, més concretament, les fortificacions d'època ibèrica ha suscitat alguns dels debats més polèmics de l'arqueologia ibèrica. Els dos aspectes més debatuts han estat, per una banda, el grau d'influència que els models colonials (grecs i púnics) van tenir en aquestes construccions, i per l'altra, el tipus de guerra en què s'hauria emmarcat l'ús militar dels sistemes defensius ibèrics, especialment pel que fa a la presència o absència de setges prolongats i complexos (fins i tot amb maquinària de setge).

Sense negar l'interès que rau en aquests debats, creiem que s'han basat en arguments massa limitats (l'anàlisi militar de les fortificacions, les fonts escrites i la pandòpia), aïllant les fortificacions del seu context, és a dir, dels assentaments on aquestes es van construir. Pensem que les característiques dels diversos assentaments fortificats poden ser un element clau per entendre millor les semblances i diferències entre els seus sistemes defensius, així com la seva utilitat i significat en el si de la societat ibèrica.

Diversos treballs ja han adoptat aquest enfocament durant les últimes dècades, de manera més o menys aprofundida i sistemàtica. Així, alguns autors (Sanmartí i Santacana, 1991; Sanmartí *et al.*, 2006) han detectat una correlació directa entre la complexitat de les fortificacions, la mida dels assentaments, i la seva situació topogràfica, observant que, en general, els assentaments més grans són també els que presenten unes fortificacions més potents i complexes, per a compensar una situació topogràfica poc escarpada i, per tant, vulnerable a nivell defensiu. En altres treballs (Asensio *et al.*, 1998), enfocats des del punt de vista del poblament, la presència de fortificacions potents en un nucli s'ha plantejat com un dels indicis que permet suposar-li una posició preeminent en la jerarquia d'assentaments, junt amb altres factors com la superfície, la presència de cases complexes i edificis públics, o una major proporció de materials importats.

Centrant el nostre treball a l'àrea laietana (entre el Llobregat i la Tordera) durant el període ibèric ple (segles V–III aC), ens vam plantejar un objectiu doble: en primer lloc, caracteritzar les fortificacions de la Laietània ibèrica, definint els seus trets i característiques i proposant una classificació o tipologia en base a les seves semblances i diferències. En segon lloc, posar en relació aquesta tipologia amb altres aspectes rellevants relatius als assentaments (mida, arquitectura domèstica, materials mobles, situació topogràfica...) per entendre millor les causes d'aquestes diferències.

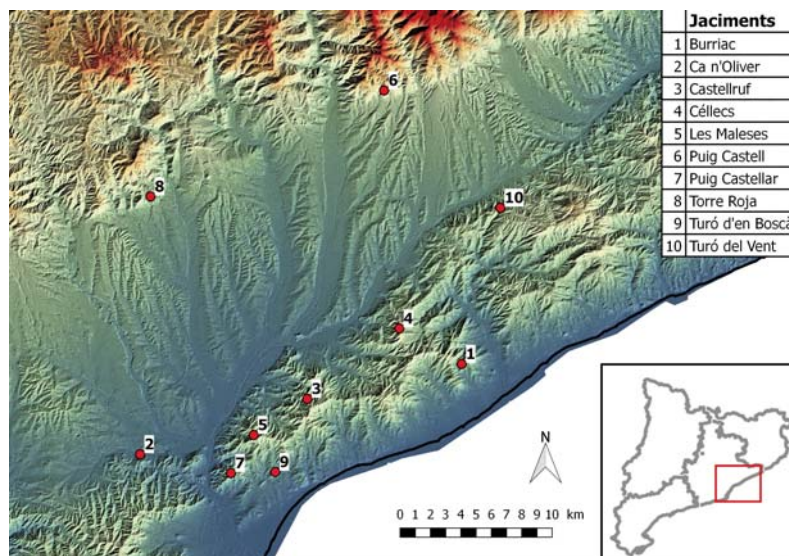


Fig. 1: Plànol de situació dels 10 jaciments estudiats.
Elaboració pròpia

METODOLOGIA

El primer pas ha estat seleccionar els jaciments per a l'estudi, exclouent els assentaments no fortificats i aquells en què els sistemes defensius no són prou coneguts o no s'han pogut datar en base a excavacions científiques. Això ens deixa amb una mostra de 10 jaciments dels 39 que havíem valorat en un principi (fig. 1), els quals hem procedit a estudiar en profunditat a partir de tota la bibliografia disponible i, en algun cas, amb visites als propis jaciments. D'aquesta manera, hem creat un catàleg o base de dades on es reuneix tota la informació rellevant sobre cada jaciment, tant pel que fa a la fortificació com a l'hàbitat en si.

A continuació, hem proposat una tipologia o classificació dels diversos sistemes defensius. Per a fer això, l'aspecte que hem tingut més en compte és la presència o absència d'elements complexos (torres, portes fortificades, bastions, fossats...) que vagin més enllà del simple mur perimetral amb els habitatges adossats (el tipus de fortificació menys costós de construir). Són aquest tipus d'agencaments els que realment denoten una gran inversió d'esforç constructiu en el sistema defensiu, i per tant, una major mobilització de mà d'obra (fins i tot externa al mateix oppidum).

Finalment, un cop hem tingut les fortificacions agrupades segons aquesta tipologia, hem procedit a correlacionar-les amb altres variables referents als assentaments: per una banda, alguns aspectes de tipus territorial, que hem abordat mitjançant Sistemes d'Informació Geogràfica (concretament, el programari lliure QGIS), i

per l'altre, aspectes "arqueològics" com la cronologia i la mida dels assentaments, la presència d'arquitectura complexa i edificis públics, els materials mobles, la capacitat d'emmagatzematge, etc. L'objectiu era detectar pautes en què determinades tipologies de fortificació poguïn coincidir amb determinades característiques dels assentaments, i així acostar-nos a les possibles causes de les diferències entre els sistemes defensius.

PRIMERA PART: LA TIPOLOGIA

Pel que fa a la primera part del treball, és a dir, la tipologia de fortificacions, per a la Laietània Ibèrica podem proposar una classificació en tres grups o categories:

En primer lloc, el tipus 1 estaria format per les fortificacions més simples, formades per un mur de tanca poc gruixut, sense cap element complex afegit. En aquesta categoria, hi trobem sistemes defensius com els de Castellruf (Santa Maria de Martorelles), Céllecs (Vilanova del Vallès/Òrrius) (fig.2), les Maleses (Montcada i Reixac/Sant Fost de Campsentelles), i la primera fase fortificada (s. V-IV aC) de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès). També hi hem inclòs la primera fase (segle IV aC) del Turó del Vent (Llinars del Vallès), tot i que es tracta d'un cas peculiar, en què només es coneix un fossat però no la fortificació associada, que podria consistir en un terraplè o una palissada de fusta.

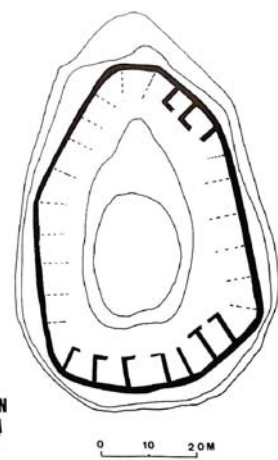


Fig. 2: Planta general del jaciment de Céllecs

Turó del Vent, en què hi trobem una torre de guaita aïllada i una porta protegida per dues torres.

En tercer lloc, el tipus 3 estaria format per les fortificacions de més complexitat, és a dir, aquelles en què, a més del mur perimetral (que de fet, sol ser més gruixut en aquests casos) i d'unes entrades ben protegides per elements complexos, hi podem trobar nombrosos elements que no es limiten als punts d'accés ni a torres de guaita: a Burriac (Cabrera de Mar), per exemple, diversos llenços de muralla quedaven protegits per torres de flanqueig. Al Puig Castell (Cànoves i Samalús) (fig. 3), s'hi van construir uns sistemes defensius del tot excepcionals, amb torres de flanqueig, poternes, un bastió i diversos accessos fortificats. A la segona fase (s. III aC) de Ca n'Oliver, a

més de com a mínim dues entrades que comptaven amb fortificacions de gran potència i complexitat (torres, poternes, etc.), també s'hi va construir un fossat i almenys una torre de flanqueig.

Finalment, a dos jaciments de la mostra no els hem pogut atorgar una tipologia amb seguretat, per la poca extensió excavada en relació a la superfície que ocuparia l'assentament. És el cas del Turó d'en Bos-cà (Badalona), en què es va trobar una torre (i per tant seria com a mínim de tipus 2), o la Torre Roja, en què només es coneix un mur perimetral simple, però on només s'han excavat 0,09 de les 4 hectàries que ocuparia el nucli urbà.

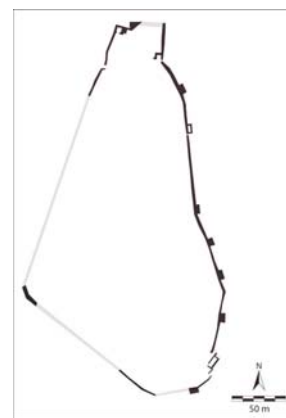


Fig. 3: Planta general del jaciment de Puig Castell

SEGONA PART: LES CORRELACIONS

Pel que fa a les variables relacionades amb el territori, l'anàlisi dels pendents circumdants a cada assentament, realitzat amb SIG, ha revelat que tal i com ja havien plantejat alguns autors (Sanmartí *et al.*, 2006) existeix una correlació clara amb la situació topogràfica, ja que gairebé tots els sistemes defensius simples (de tipus 1) es troben en llocs escarpats, amb unes condicions defensives naturals molt bones, mentre que tots els de tipus 3 (els més complexos) presenten almenys dos o tres vessants poc abruptes, una vulnerabilitat que es va compensar, precisament, amb la construcció de fortificacions potents en aquests vessants.

També hem realitzat una anàlisi de les conques visuals de cada assentament, és a dir, del territori que es controlava des dels diversos nuclis, però en aquest cas els resultats han estat menys clars: tot i que hem pogut distingir dos grups diferenciats (els que controlaven directament grans extensions de plana i els que no), l'única correlació detectada amb la tipologia de fortificacions ha estat que els tres assentaments amb pitjor visibilitat presentaven fortificacions simples.

Quant a les variables purament arqueològiques, la cronologia és sens dubte un aspecte rellevant, ja que hem notat que, a l'àrea d'estudi, els sistemes defensius complexos (de tipus 2 i 3) es van generalitzar durant el segle III aC, fet que segurament es pot relacionar amb la consolidació de les elits aristocràtiques que, finalment, serien les principals promotores i usuàries (tant a nivell pràctic com simbòlic) d'aquestes construccions. La superfície dels assentaments (fig. 4) també s'ha demostrat com un factor molt relacionat amb la complexitat de les fortificacions, ja que els nuclis amb sistemes defensius més complexos són també els que destaquen per la seva gran extensió. Tenim, per exemple, les 6-8 ha de Burriac o les 4 ha del Puig Castell, mentre que cap assentament amb fortificacions de tipus 1 o 2 sobrepassaria l'hectàrea.

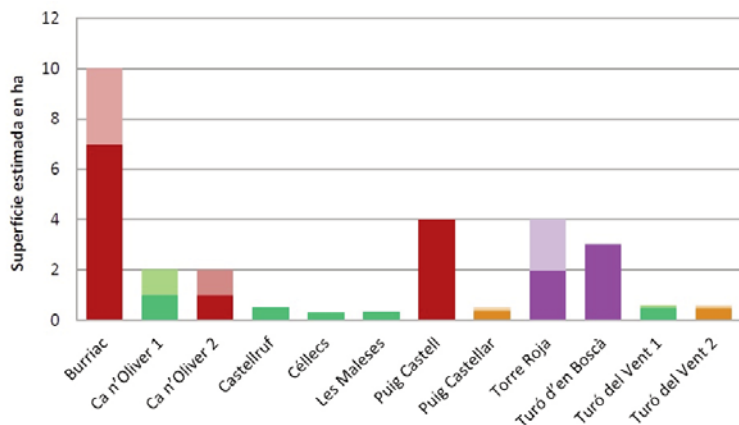


Fig. 4: Gràfic amb la superfície estimada dels assentaments estudiats. Verd: tipus 1; taronja: tipus 2; vermell: tipus 3; morat: no classif. Elaboració pròpia

Per altra banda, també hem detectat certa correlació entre la complexitat i potència de les fortificacions i alguns aspectes que se solen fer servir (amb més o menys reserves) com a indicadors de la riquesa econòmica d'un assentament. Així, hem detectat que aquells nuclis on trobem una proporció més baixa d'importacions i una capacitat d'emmagatzematge (determinada pel nombre de sitges) més reduïda, també són aquells on trobem unes fortificacions més simples. Una excepció notable és el Turó del Vent, en què unes fortificacions relativament febles conviuen amb una gran quantitat de sitges i de material importat, característiques que han portat a interpretar-lo com un centre d'activitat econòmica especialitzada.

Finalment, hi ha altres factors, com l'arquitectura domèstica, la presència d'edificis públics o els jaciments dependents de cada assentament, que ens han proporcionat algun indici però han estat molt difícils d'avaluar pels diferents graus de coneixement disponible sobre els diferents jaciments, una situació especialment greu a dos dels assentaments amb fortificacions de tipus 3, Burriac i el Puig Castell, en què la ignorància sobre l'urbanisme intern és gairebé total.

Alguns factors com la presència d'armament, de manifestacions rituals o de canalitzacions d'aigua no van presentar cap correlació amb les característiques de les fortificacions, ja que aquest tipus d'elements es poden trobar indistintament a assentaments equipats amb sistemes defensius de les tres categories proposades.

CONSIDERACIONS FINALS

En gran part, els resultats d'aquest treball es corresponen en menor o major mesura a les tesis ja exposades per altres autors. Així, la tipologia que proposem fa evident com d'excepcionals serien al món ibèric septentrional les fortificacions de gran potència i complexitat. Aquest fet ja va ser plantejat per Pierre Moret (1996), que basant-se tant en l'arqueologia com en les fonts clàssiques, va defensar que, en la guerra ibèrica, els assalts a llocs fortificats es durien a terme sobretot en forma de cops de mà o atacs sorpresa, amb una entrada en tromba per la porta de l'assentament en un moment de descuit. En aquest context, té tot el sentit que la majoria de sistemes defensius es limitin, com a màxim, a protegir els accessos de

l'assentament i/o vigilar el territori per prevenir possibles atacs, pel que són molt excepcionals les fortificacions que van més enllà d'aquestes funcions bàsiques.

Pel que fa a la segona part del treball, hem confirmat que, tal com van plantejar Sanmartí *et al.* (2006), existeix una correlació molt clara entre la potència i complexitat de les fortificacions, la mida dels assentaments i la seva situació topogràfica (és a dir, les seves condicions defensives naturals). També hem detectat correlacions prou remarcables en aspectes com la cronologia, el percentatge d'importacions i la capacitat d'emmagatzematge, que fan evident l'estreta relació entre la tipologia que proposem i la jerarquia d'assentaments plantejada per Asensio *et al.* (1998), en què aquests factors (entre d'altres) servien com a criteris per assignar categories jeràrquiques als diferents nuclis. Així doncs, tant la potència de les fortificacions com la mida dels assentaments i els "indicadors de riquesa" són en realitat indicis del mateix, és a dir, de la importància política i econòmica de cada nucli, i de la presència d'unes elits més o menys destacades, que serien, al cap i a la fi, les que promourien la construcció de les fortificacions i les que les farien servir per consolidar i mantenir el seu poder (de manera pràctica i/o simbòlica). Altres aspectes, tot i presentar indicis interessants, no han pogut ser tractats amb la profunditat que voldríem, per l'escàs coneixement que es té sobre l'urbanisme intern de molts dels assentaments. En aquest sentit, de cara al futur pensem ampliar el focus i aplicar aquesta metodologia a altres zones del món ibèric septentrional. Ampliar la mostra d'aquesta manera ens hauria de permetre poder realitzar un estudi més complet i representatiu, i alhora obriria la possibilitat de comparar la situació existent a les diverses regions.

BIBLIOGRAFIA

- ASENSIO, D.; BELARTE, C.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1998). "Paisatges ibèrics. Tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple." A: *Actas del Congreso Internacional "Los Iberos, Príncipes de Occidente"*. Barcelona, 12-14 de marzo de 1998. Saguntum, n° extr. 1, pp. 373-385.
- MORET, P. (1996). *Les fortifications ibériques. De la fin de l'Âge du Bronze à la conquête romaine*. Madrid: Collection de la Casa de Velázquez, 56.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1991). "Les fortificacions ibèriques de la Catalunya central i costanera." A: *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IVIII a.C.). Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica*. Manresa, 6-9 de desembre de 1990. Manresa: Centre d'Estudis del Bages / Societat Catalana d'Arqueologia, pp. 127-144.
- SANMARTÍ, J.; BERMÚDEZ, X.; NOGUERA, J.; ROS, A. (2006). Anàlisi comparativa del component geoestratègic i l'arquitectura defensiva en els territoris de la costa centre-meridional de Catalunya. Evidències d'una societat en conflicte? A: OLIVER, A. (ed.). *Arquitectura defensiva. La protección de la población y del territorio en época ibérica*. Castelló: Sociedad Castellonense de Cultura, pp. 167-186.